

Idejno ozadje esencialističnih predstav o rodnosti v treh primerih presoj nacionalne populacije

POVZETEK: Tako kot pri snovanju kakršnekoli politične skupnosti je bilo tudi pri gradnji samostojne slovenske države v devetdesetih letih prejšnjega stoletja aktualno vprašanje njenega članstva – državljanov. Avtorica preudarja tedaj javno izražena mnenja o ne/opravičenosti pripadaništva različno razvrščenih posameznikov novi kolektiviteti v okviru obravnave 'rodnostnega vedenja'; to tematsko polje je eno izmed bolj manifestnih za razkrivanje diskurza, ki implicitno in eksplicitno artikulira pogoje za tako članstvo. V skladu s hipotezo, da je prav v obdobju 'tranzicije' medijski govor (zlasti v dnevnem časopisju) o nizki rodnosti prebivalstva Slovenije uveljavljal alarmistično retoriko in skrb zgolj za 'izumiranje' 'avtohtonih Slovencev', avtorica razkriva zgodovinska idejna ozadja take predstave o nacionalni populaciji. Kateri posamezniki in skupine naj prispevajo s svojo 'razmnoževalno dejavnostjo' k 'naravni' obnovi razločno zamejenega nacionalnega telesa, torej kakšni naj bosta sestava in zaseg prebivalstvene celote so dileme, s katerimi so se ukvarjali 'e snovalci ideje o nacionalni populaciji kot 'naravni tvorbi' iz poznega osemnajstega stoletja. Nekaj let pred osamosvojitvijo Slovenije in desetletje po njej so prav taka arhaična zamišljanja nacije, po katerih je 'avtohtono' prebivalstvo 'naravno' spojeno s prostorom, ki ga naseljuje, in ima do njega tudi 'primordialne pravice in dolžnosti', nepričakovano močno podložila retorične vsebine nacionalnega tiska o rodnosti na Slovenskem, ki jih strokovni govori v tem mediju niso izzvali.

KLJUČNE BESEDE: nacionalna populacija, rodnostno vedenje, sestava prebivalstva, populacijski strokovnjaki, neodvisna Slovenija.

1. Uvod

Mogoče je domnevati, da je 'rodnostno vedenje Slovencev' prvič postalo družbeno zaznan problem prav v obdobju 'narodnega prebujanja' v drugi polovici 19. stoletja. Številčna majhnost slovenskega naroda je bila v presojah o 'narodni samobitnosti' največkrat videna kot njen odločilen diakritik, hkrati pa sinonim za vsakovrstne potencialne ogroženosti naroda (prim. Cvirni 1995: 73; Domej 1995: 87, 92). Tako je že Davorin Trstenjak v romantični maniri 'domoljubnega-historiografa' leta 1863 zapisal, da je

Naroda slovenskega [...] majhno število; nepogode stoletij so ga silno uzdrmale. Vendar še je ostal čvrst in zdrav med vsemi nezgodami, ko so drugi veči narodi zginili iz prizorišča sveta (Trstenjak 1863: 234).

Predstava o nevarni številčni majhnosti slovenskega naroda je bila nadalje implicitno prisotna v številnih poskusih uveljavljanja slovenske državnosti tako v okviru politično različno koncipiranih jugoslovanskih skupnosti (države Slovencev, Hrvatov in Srbov, ustanovljene oktobra 1918; približno mesec dni pozneje Kraljevine Srbov, Hrvatov in Slovencev; Kraljevine Jugoslavije, ustanovljene leta 1929; Demokratične federativne Jugoslavije leta 1945; Federativne ljudske republike Jugoslavije leta 1946 in leta 1963 ustanovljene Socialistične federativne republike Jugoslavije) kot nazadnje v samostojni Sloveniji. Zdaj, po letu 1991, je bila v ospredju taka razprava o položaju rodnosti na Slovenskem, ki je večinoma kazala konture katastrofičnosti, češ da 'slovenskemu narodu grozi izumrtje'. Če so populacijski strokovnjaki po drugi svetovni vojni še ocenjevali demografska gibanja na Slovenskem večinoma v skladu z uveljavljeno paradigmo teorije modernizacije, je v času priprav na osamosvojitve Slovenije in tudi po njej prevladal tak slog komentarjev rodnostnega vedenja, ki je zlasti izpostavil nezdvomljeno predstavo o zgodovinsko trajni nevarni številčni 'majhnosti' slovenskega naroda.

Take razlage, ki so preplavile prostor javnega tiska, zlasti dnevnega časopisja, so izkazovale svojevrsten paradoks: na eni strani so se njihovi avtorji sklicevali na nujno odpiranje nove slovenske države k 'Evropi brez meja', na drugi strani pa so si prizadevali za neprodušno zaprtost, ki se je kazala zlasti skozi dnevno proizvajan nacionalistični mit o biološki ogroženosti slovenskega naroda. Skozi javni tisk kopičena zaskrbljenost nad nezadostno naravno 'obnovo slovenske populacije', ki je z zagovarjanjem spodbujanja rodnosti zgolj Slovencev izključevala Neslovence, je vse bolj drsela v vsaj dvesto let staro predstavo o nacionalni populaciji, katere prvi imperativ je bil, da je 'proizvedena doma' (Kreager 1997: 156). Take razlage so bile povod za nadaljnjo domnevo, da se je tudi v Sloveniji v desetletju po osamosvojitvi uveljavljal 'nov nacionalizem', kakršnega je zgodovinar Hroch prepoznal v t.i. post-komunističnih državah srednje in vzhodne Evrope v obdobju osemdesetih in devetdesetih let prejšnjega stoletja. Šlo naj bi za tako stanje 'kolektivne mentalitete', ki daje prednost izključno interesom in vrednotam lastnega naroda pred vsemi drugimi, kar naj bi bilo analogno klasičnim nacionalnim gibanjem (Hroch 1996: 36).¹

Vzporejanje treh, po lokaciji umestitve govora o rodnosti navidez povsem oddaljenih primerov, v pričujočem prispevku torej ni naključno. Obravnava rodnosti na Slovenskem v obdobju 'tranzicije' spominja na tako predstavo o nacionalni populaciji, kakršno so oblikovali zgodnji pisci o nacionalizmu kot politični filozofiji 18. stoletja na evropskih tleh. Njihova temeljna organizacijska ideja je bila, da je nacionalna populacija navzven zaprta, navznoter pa trajna in naravna entiteta, obdana s populacijskimi enotami enakega reda. Tudi opredelitev članstva tako zamišljene populacije so opremili s predstavo o biološki povezanosti navznoter in radikalni drugačnosti in ločenosti navzven. Vzporedno se je taka zaznava človeške skupinskosti, ki je bila hkrati podložena z idejo o njeni univerzalni pojavnosti, uveljavila tudi v kolonialističnih praksah preštevanja neevropskih populacij, o čemer bo govor v nadaljevanju.

Začetne opredelitve nacionalnih populacij, zlasti iz obdobja druge polovice 18. stoletja, obeležuje še ena značilnost - skrb za uravnoteženo sestavo prebivalstva v številčnem in 'kvalitetnem' smislu. Zagovorniki klasičnih maltuzijanskih predstav o

omejenih virih za preživetje znotraj 'naravno' zamejenih nacionalnih entitet so sprva poudarjali bojazen pred splošno preobljudenostjo; sčasoma pa so v ospredje prodirale kompleksnejše predstave o 'družbeno relevantni' sestavi populacijske mase, ki so prednostno obravnavale le določene segmente sicer 'homogene' nacionalne celote. Predmet razprave o preobljudenosti ni bilo več popolno telo nacionalnega prebivalstva, ampak le posamični udi - družbene skupine, ki so idealno podobo kvarile. Strah pred populacijsko zasičenostjo je bil zdaj selektiven, ideacijski imperativ pa se je glasil nekako takole: nujno je spodbujati rodnost tistih članov nacionalne enote, ki zasedajo visoke in srednje položaje na družbeni lestvici, hkrati pa omejevati rodnost tistih na nižjih položajih.

Take zaznave prebivalstvene problematike so v pričujočem prispevku prikazane s tremi ilustracijami: s kratkim orisom koncepta nacionalne populacije, kot je bil oblikovan v 18. stoletju v Evropi; s pregledom presoj o strukturi prebivalstva ZDA s strani soustanoviteljev Ameriškega populacijskega društva v prvih desetletjih prejšnjega stoletja; in nazadnje s primerom medijske (dnevni tisk) govornice o rodnosti na Slovenskem, zlasti v desetletju po razglasitvi samostojne državnosti. S takim izborom eksemplarnih problematik sem skušala orisati drsenje 'tranzicijske' retorike diskurza o rodnosti na Slovenskem v klasične predstave o nacionalnih populacijah, ki so v sodobnem slovenskem kontekstu gotovo svojevrsten anahronizem.

2. Kratek pregled zametkov presoj nacionalne populacije od druge polovice 18. stoletja v Evropi

Po Kreagerju (1997: 155) naj bi prav zgodnji in vplivni pisci o nacionalizmu, kot so bili Herder, Fichte in razlagalci francoske in ameriške revolucije, vezali pojmovanje politične suverenosti na nacionalne populacije kot celote in ne več samo na aristokratske elite. V nasprotju z uveljavljeno nocijo populacije v *ancient régimeu*, ki je podkomunicirala raznovrstno etnično prebivalstveno sestavo starih imperijev in drugih srednjeveških državnih tvorb in kot pomembno poudarjala zgolj lojalnost in produktivnost svojih članov, so pisci poznega 18. in zgodnjega 19. stoletja državno populacijo definirali kot

narod, ki ima skupno jezikovno, kulturno in zgodovinsko izkustvo, skupaj z združenimi materialnimi pogoji, kot sta prebivališče na skupnem ozemlju in skupen izvor (Kreager 1997: 155).

Taka populacija je bila torej zamišljena kot naravna skupnost ali 'avtohtona nacionalna kultura', katere skupnostno identiteto je sčasoma artikuliral in nato vzdrževal za to ustvarjen nacionalni birokratski aparat. In kot ugotavljajo številni teoretiki nacionalizma (Anderson 1983, Gellner 1983, Hobsbawm 1983 idr.), so države, ki so se oblikovale v 19. stoletju, ustvarile poseben merski sistem, ki je omogočal nadzor nad člani tako zamišljenih populacij. Kajti, kot pojasnjuje Kreager (1997: 156):

Če država temelji na *vseh* ljudeh znotraj nje, potem je nujno poznati njihovo število, položaj in porazdelitev, da je mogoče oblikovati njihovim potrebam primerne ukrepe, in da so ljudje sami obveščeni o svojih pravicah in dolžnostih (poudarek dodan).

Zato tudi ni naključje, da je novo pojmovanje nacionalnih skupnosti, v nasprotju z idejo populacije *ancient regima*, ki je dopuščala rekrutacijo raznorodnega članstva glede

na vsakokrat spreminjajoča se dinastična razmejevanja, uveljavilo imperativ, da mora biti članstvo takih skupnosti 'doma proizvedeno' (prim. Kreager 1997: 156). Konceptualna novost take doktrine se je potemtakem kazala prav skozi njene 'zamejenosti': državna meja je nacionalno populacijo odrezala od drugih populacij izza meja, hkrati pa je vpeljala neke vrste epistemološko zapiralo kot predpogoj demo-grafskih idealov po popolni evidenci njenih članov. Ozemlje in narava področja prednikov pa sta dokončno omejila prebivalstveno rast in posledično sprožila bojazen pred preobljudenostjo znotraj tako zamišljenih nacionalnih entitet (prim. *ibid.*: 156-157).

Med najbolj vplivne avtorje take zaznave nacionalne populacije sodi nedvomno Robert T. Malthus. Bil je prvi, ki je eksplicitno izrazil skrb pred preobljudenostjo nacionalne entitete. V svojem delu *An Essay on the Principle of Population* (1798) je zatrdil, da v pogojih nenadzorovane populacijske rasti prebivalstvo narašča v geometričnem zaporedju – podvoji se vsakih petindvajset let – medtem ko se nujni preživetveni viri povečujejo le v aritmetičnem zaporedju. Ponovno vzpostavitev ravnotežja med stopnjami rasti prebivalstva in produkcijo virov je videl v različnih oblikah nadzora rasti prebivalstva.²

Tako oblikovana predstava o nacionalni populaciji pa ni ostala v domeni evropskih populacijskih strokovnjakov. Na številnih mednarodnih kongresih statistikov v 19. stoletju³ je bilo namreč ugotovljeno, da preučevanje demografske različnosti zahteva tudi temu primerno preučevanje kulturne različnosti. To je bilo eksplicitno potrjeno na Haagškem mednarodnem kongresu leta 1869, na katerem so udeleženci razširili zahtevo iz predhodnega kongresa v Firencah (1867) - o nujnem preučevanju 'etnografske statistike' ali 'statistike skupnosti' doma - na kolonialna področja (Kreager 1997: 158, 165).

V tem obdobju so se med preučevalci populacij, zlasti med britanskimi kolonialnimi uradniki, razbohotili različni projekti o beleženju razlik in podobnosti med t.i. 'zahodnimi' in 'eksotičnimi družbami'. Še več, zanimanje za 'neevropski kolonialni svet' je bilo dodatno podkrepjeno z razsvetljskim odkritjem, naj rečem s Šumijevo (2000: 55), o 'polimorfnosti človeške rase' in 'neevropskih načinov življenja, ki so se nasprotno kazali kot presenetljivo medsebojno podobni in enostavni'.⁴ Potemtakem tudi ni naključje, da se je zanimanje za preučevanje in evidentiranje raznovrstnih razlag človeških razmnoževalnih praks zasidrilo prav v socialni in kulturni antropologiji (prim. Loizos in Heady 1999: 1; prim. tudi Kertzner in Fricke 1997: 3), disciplini, ki je bila utemeljena kot znanost o neevropskih načinih življenja.

Tako je na primer že pionir britanske antropologije, James G. Frazer, v svojem zajetnem delu *The Golden Bough* (1890) utemeljeval tezo o progresivnem razvoju človeške ideacije in kognicije od magije, religije do znanstvenega umevanja prav na podlagi presoje mnogoterih človeških obredov, vezanih za rodnost, in številnih drugih simbolnih praks (Frazer [1890] 1993) ter med drugim oblikoval domnevo, da tudi osrednji krščanski simboli in prepričanja ustrezajo prvotnim verovanjem drugod po svetu (prim. Loizos in Heady 1999:2). Frazerjev učenec Bronislaw Malinowski pa je spisal prvo temeljito etnografijo o človeški prokreaciji (*ibid.*: 2), *The Sexual Life of Savages in North Western Melanesia* (1932), s katero je močno zamajal nocijo o univerzalnosti evropo-centričnih predstav o človeški spolnosti in spočetju. S podrobno presojo

trobriandskih spolnih praks in verovanj, ki so bile po njegovem podložene s prepričanjem, da 'enska ne zanosi s pomočjo soudeležbe moškega v spolnem odnosu, ampak zaradi intervencije duhov matrilinearnih klanov, je Malinowski postavil temelje socialnoantropološki, primerjalni ali heterološki obravnavi človeške reprodukcije. Vztrajal je, da je za razumevanje človeške prokreacije poleg predstav o reproduktivni fiziologiji nujno vzporedno preučevati tudi predstave o pripadajočih družbenih razmerjih (*ibid.*: 2-3).

Še preden je Malinowski sklenil to svoje terensko delo, je Radcliffe-Brown utemeljil svojo monografijo *The Andaman Islanders* (1922) prav na podlagi eksplicitne, v kolonialističnih evropskih državah že uveljavljene presoje demografske problematike. Posebno pozornost je namenil upadanju števila prebivalcev na burmanskih otokih, pri čemer se je zlasti ukvarjal z upadanjem rodnosti, in iskal razloge za zviševanje stopenj smrtnosti med domačini. V svojih poskusih pojasnjevanja temeljnih populacijskih procesov se je lotil tudi vprašanja o zanesljivosti prebivalstvenih popisov kot temeljnega demografskega vira podatkov; v tem oziru je kritično obdelal indijski popis prebivalstva iz leta 1901. Prav Radcliffe-Brown je zaslužen, da so njegovi učenci in sledniki demografske podatke obravnavali kot temeljne za 'dobro' antropološko terensko delo, in hkrati uvajali tačas aktualne demografske metode v obdelavo svojega antropološkega materiala; za uporabne pri analizi prebivalstvene problematike so se jim zlasti kazale tablice umrljivosti (Kertzer in Fricke 1997: 3-4).

Taka zgodnja vključevanja nekaterih demografskih tem v antropološka preučevanja seveda niso ostala neopažena s strani populacijskih ekspertov. Nasprotno, celo prebivalstveni popisovalci ali statistiki niso strogo razmejevali demografskih od etnografskih prizadevanj, kar je bila zlasti značilnost v Evropi uveljavljene prakse klasificiranja in preštevanja prebivalstva v 19. stoletju. Postopno pa se je uveljavila tudi kot mehanizem zamišljanja in preštevanja kolonialnih populacij.

Toda, kot danes ugotavljajo nekateri antropologi (prim. Appadurai 1996), štetje in klasificiranje prebivalstva v nekdanjih kolonijah ni proizvedlo rezultatov, ki bi bili primerljivi tistim, dobljenim v metropolah; ni šlo zgolj za sistematične popise oseb, ki so sestavljale nacionalne populacije, oziroma za logično razširitev metropolitanske statistične prakse na njihove kolonialne priveske. Poskus in nuja numeričnega popisa vsakovrstne populacijske različnosti koloniziranih populacij sta imeli za posledico celo oblikovanje novih kategorij in skupinskih identitet.

V tem oziru Appadurai (1996: 117-118) meni, da je bila britanska popisna dejavnost 19. stoletja utemeljena bolj na ozemeljski in poklicni kot pa na etnični ali rasni podlagi. Tako kot na primer francoski je bil tudi britanski imperialni projekt popisovanja vsebinsko osredotočen predvsem na raziskovanje družbenega obrobja. Toda če je bilo doma v ospredju ukvarjanje z raznolikim sociološkim profilom oseb v okviru nacionalne entitete, so metropolitanski birokrati v kolonijah kot entitete obravnavali kar celotne populacijske skupine, zlasti tiste, ki so se jim kazale kot močno različne in problematične:

... ne izgleda, da bi dejavnosti preštevanja v prestolnici in kolonijah privzele enako kulturno obliko v Angliji in Indiji; že zato ne, ker Angleži sebe ne vidijo kot obsežno zgradbo eksotičnih skupnosti brez primerne oblike vladanja (Appadurai 1996: 118).

Te vrste dvojnost Appadurai pojasnjuje s primerom oblikovanja t.i. kolonialnega numeričnega pogleda, ki naj bi vlogo bolj funkcionalne rabe števil doma nadgradil s pedagoško in disciplinsko vlogo števil v kolonialni Indiji. Številke naj bi bile namreč odločilna sestavina diskurza kolonialne države, saj so dopuščale primerjavo med različnimi kraji in ljudmi na kolonialnih tleh. S številkami naj bi namreč zagotovili prevod kolonialnega izkustva v izraze, ki so bili bolj razumljivi metropoli:

Ogromna raznolikost kast, sekt, plemen in drugih praktičnih razvrščanj indijske pokrajine je bila tako prevedena v obsežno *kategorijsko* pokrajino, ki je razrešila idiosinkratičnosti agrarnega terena (Appadurai 1996: 127; poudarek dodan).

Če sta bila torej prevladujoča kolonialna projekta indijskih popisov pred letom 1870 evidentiranje poselitve in obdavčitev – t.j. standardizacija raznolikosti na fizičnih tleh – je bil osrednji cilj projekta numeričnih kategorizacij po letu 1870 prav preštevanje človeških populacij, kategorialno razločenih skupin, ki so bile zaradi samih zahtev po primerljivosti izzvezete iz svojih regionalnih in ozemeljskih kontekstov (prim. Appadurai 1996: 127; in Kreager 1997: 165).

Kolonialno preštevanje torej ni ustvarilo le zamišljenih skupnosti, tipov in razredov, ampak 'števne skupnosti' (*ibid.*: 133) oziroma 'homogena telesa' znotraj takih kategorij. In čeprav Appadurai prav tam pravilno ugotavlja, da so statistike za taka telesa in družbene tipe to, kar so zemljevidi za ozemlja, ker izravnavajo in ograjujejo, je bil tak kolonialni popis nazadnje odgovor na potrebo po takratnem oblikovanju družbene morfologije, ki je politično obvladljiva, - in hkrati njen *modus operandi* (prim. Kreager 1997: 166).

Toda četudi je uveljavljanje novega koncepta nacionalne populacije značilno za obdobje 'pomladi narodov', sama ideja o zaprti državni populaciji ni vezana šele na oblikovanje suverenih nacionalnih entitet. Kot navaja Kreager (op. 6; v: Kreager 1997: 169), je bila koristnost take ideje nakazana že v populacijskih aritmetikah od 17. stoletja dalje, ko so bili predvsem za potrebe zavarovalnic v ospredju izračuni tablic umrljivosti danega prebivalstva. Res pa je, da sta zaloga takih empiričnih podatkov in intervencija nacionalne države postopoma povzročili razširitev prakse preštevanja prebivalstva po starosti na preštevanje prebivalstva nacionalne države kot celote, kar se je nazadnje odražalo tudi v novih praksah računanja prvih nacionalnih tablic umrljivosti.

Tako izdelan demografski zbir podatkov pa je hkrati izkazoval svojevrstno dvojnost. Kot je bilo z britansko kolonialno prakso preštevanja v Indiji, lahko tak nabor podatkov na eni strani prispeva k oblikovanju novih (glede na poprejšnje) kolektivnih identifikacij na podlagi novega razvrščanja in kategoriziranja članov določene nacionalne entitete, na drugi strani pa dopušča med konstitutivnimi kolektivnimi članstvi, naj rečem podpopulacijami, prednostno ocenjevanje. V tem oziru so zelo zgovorna opredeljevanja in ocene družbeno 'prednostnih skupin' s strani večine populacijskih strokovnjakov 19. in 20. stoletja, zlasti britanskih evgenikov.⁵ Vendar si kaže ob pregledani evropski praksi ogledati še vzgibe, ki so v ZDA pripeljali do oblikovanja Ameriškega popula-cijskega društva (*Population Association of America*) v prvih desetletjih 20. stoletja. Obdobje konstituiranja ene izmed danes še vedno najbolj vplivnih demografskih institucij na svetu odlikuje prav 'znanstveno' utemeljevanje in opravičevanje ne/prednostne obravnave določenih segmentov prebivalstvene celote.

3. Razumevanje sestave nacionalne populacije - primer Ameriškega populacijskega društva

Tako eden izmed bolj pikolovskih ocenjevalcev historiat institucionalizacije demografije na ameriških tleh, Dennis Hodgson,⁶ ugotavlja (1991: 1), da je bilo v poznem 19. stoletju v ZDA ukvarjanje s prebivalstveno tematiko v domeni različnih populacijskih strokovnjakov: od biologov, geografov, zgodovinarjev, sociologov, ekono-mistov, statistikov, pravnikov, političnih aktivistov itd. V središču njihovega zanimanja naj bi bili tačas močno aktualni prebivalstveni problemi, ki so se raztezali od ukvarjanja s preobljudenostjo in/ali izumiranjem, nenadzorovano rodnostjo, neomejenimi priselitvami do 'rasne degradacije', celo 'rasnega samomora'. Značilno za to obdobje je bilo, da so nakazane zametke demografske znanosti preplavljala in prežemala bolj ali manj protislovnostna aktivistična gibanja in izključujoče se presoje posamičnih združb populacijskih strokovnjakov. Njihova državotvorna angažiranost pa se je nazadnje odlikovala v programskih izhodiščih prve (1931) strokovne organizacije v zgodovini ameriške demografije, ameriškega društva populacijskih strokovnjakov - *Population Association of America*.

Po Hodgsonovi oceni (1991: 4) je bila bojazen številnih populacijskih strokovnjakov pred morebitnimi katastrofalnimi prebivalstvenimi problemi ob koncu 19. stoletja v ZDA v glavnem posledica spoznanja, da so ZDA že dosegle primerno normo v številu prebivalstva, ki bi jo nadaljnji nenadzorovani imigrantski valovi utegnili ogroziti. Ocenjevalci prebivalstvene dinamike niso aktualizirali le Malthusovih rešitev problema preobljudenosti,⁷ ampak so jih dogradili z biološko razlago: v ospredje presoje so postavili problem genetske sestave določene populacije. Zdaj torej ni bila skrb zbujujoča zgolj ocena o preobljudenosti ozemlja ZDA, temveč bojazen, da bodo še vedno prihajajoči 'manj sposobni' imigranti nadomestili 'bolj sposobne' domačine, med katere so uvrščali zgolj potomce bele anglosaksonske populacije (prim. Hodgson 1991: 5). Hkrati pa so opozarjali tudi na nizko rodnost srednjega in višjega razreda 'domačinov', torej na kvaliteto prebivalstvene kompozicije znotraj domačinske populacije (prim. Hodgson 1991: 5).

Take presoje so tačas dodatno krepili tudi vse bolj vneti zastopniki znanstvenega rasizma, ki je bil utemeljen v motu socialnega darvinizma – 'boju za obstanek', ali v Spencerjevi različici o 'preživetju najsposobnejših'. Poglavitna skrb je torej bila, kako upočasniti visoko rodnost nižjih razredov – še posebno nedavnih prišlekov, katerih 'biološka zaloga' je bila vprašljive vrednosti – in dvigniti nizko rodnost 'domačinskih' srednjih in višjih razredov. S tako zaznano prebivalstveno problematiko so se ob koncu 19. in na začetku 20. stoletja ukvarjale različne skupine populacijskih strokovnjakov in aktivistov, ki jih je Hodgson (1991: 6) razvrstil v štiri prepoznavne skupine, bodoče soustanoviteljice *Ameriškega populacijskega društva*: zagovornike imigrantske prohibicije, evgenike, zagovornike nadzovanja rojstev in t.i. populacijske znanstvenike.

Predstavniki imigrantske prohibicije so v središču svojega preučevanja postavili problem sestave ameriškega prebivalstva. Tujcem niso nasprotovali zato, ker da bi na njihov račun ameriška nacija utrpela pomanjkanje hrane ali občutila pretesnost ozemlja, ampak zaradi domneve, da bi lahko že njihova fizična prisotnost spremenila 'ameriški značaj'.

Zato večina restriktionistov ni podpirala zniževanja rodnosti 'domačinskih' ameriških žensk, niti ni zagovarjala ideje, da bi imigranti utegnili številčno prispevati k ameriški populaciji, pač pa so se zavzemali za oživitvev zgolj 'domačinske' ameriške rodnosti (*ibid.*: 8). – Evgeniki so bili v svojih strokovnih utemeljevanjih še bolj radikalni: v skladu s klasično britansko tradicijo so družbeni razred gledali kot biološki pojav (glej op. 5). Tako se je njihova zaskrbljenost nad nizko rodnostjo višjih razredov, katera naj bi samodejno vodila v 'rasni samomor' superiornih Anglosaksoncev, iztekala v rešitve na podlagi ukrepov t.i. pozitivne in negativne evgenike. Prvi ukrepi naj bi s podpiranjem pospeševanja rodnosti zadevali samo genetsko superiorne člane ameriškega prebivalstva, z negativnimi ukrepi pa so si prizadevali napeljati 'inferiorne' člane ameriške družbe k znižanju svoje rodnosti (*ibid.*: 10).

V luči zahteve po zmanjševanju rodnosti na ameriških tleh so zagovorniki nadzoro- vanja rojstev, v nasprotju z evgeniki in imigrantskimi restriktionisti, sprva poudarjali nujnost dostopa do kontracepcijskih pomagal za vse ženske. Vendar se gibanje, kljub prizadevanjem za zvišanje življenjskega standarda nasploh, v primerjavi z biološkimi cilji evgenikov, ki so se v prvi vrsti zavzemali za izboljšanje rase, v tedanjih političnih razmerah ni povsem uveljavilo. Na eni strani je javnost v prvih desetletjih 20. stoletja kakršnekoli dejavnosti v zvezi s kontracepcijo povezovala predvsem z radikalnim femini- zmom, mazaštvom, nezvestobo ipd. (*ibid.*: 14), na drugi strani pa je komaj opazna institucionalna podpora razširjanju kontracepcije v državi povzročila, da je gibanje naletelo na več razumevanja pri izobraženih ženskah srednjega razreda kot pa pri revnih imigrantkah. Pomanjkanje tovrstnega podporniškega ozadja je nazadnje 'prisililo' privrženca gibanja, da so po potrebi tudi radikalno odstopili od začetnih smernic. Tako so sčasoma v svojo dejavnost vključili tudi elemente biološkega maltuzianizma, kar se je najbolj pokazalo v predlogu, da bi določeni deli prebivalstva (na primer posamezniki, ki imajo dedne bolezni, že prizadetega otroka in celo tisti, ki so revni) morali prakticirati nadzorovanje rojstev ter tako prispevati h kvaliteti svojih populacij. Tako je gibanje za nadzorovanje rojstev, ki je v svojih začetkih poudarjalo izključno retoriko individualizma – '...dolžnost [ženske] do same sebe je njena prva dolžnost do države' (Sanger; v: Hodgson 1991: 12) - kmalu preraslo v gibanje srednjega razreda, ki je 'zahteve po družbeno odgovorni reprodukciji pripelo na tradicionalno retoriko, poudarjajoč posameznikovo reprodukcijsko svobodo' (Hodgson 1991: 15).

Zadnja prepoznavna skupina je združevala dokaj pestro paleto posameznikov, ki so uvajali prebivalstvene študije na ameriške univerze. S tega vidika bi jih lahko obravnavali kot začetnike demografije, kljub temu, da so prihajali iz vrst biologov, sociologov, ekonomistov, statistikov ipd. Postopoma so tudi sami sebe šteli za specialiste za prebi- valstvo in s svojimi prizadevanji na posamičnih fakultetah odigrali bistveno vlogo pri institucionalizaciji demografije v ZDA.

Vendar je bil proces profesionalizacije demografije ob koncu 19. in na začetku 20. stoletja specifičen. Po Shilsovi oceni (Shils; v: Hodgson, op. 21, 1991: 26-27) ni šlo zgolj za ustaljeno prakso sorazmerno intenzivne interakcije oseb, ki izvajajo intelektualno dejavnost, katera naj bi zajemala poučevanje in preučevanje znotraj usmerjene, načrtovane in sistematično vodene organizacije. Ta dejavnost je bila hkrati podprta tudi zunaj svojih

akademske meje, kjer je bilo veliko 'uporabnikov' njenih rezultatov. V tem oziru ni presenetljiv Hodgsonov seznam nujnih pogojev za ustanovitev ločene demografske discipline, med katerimi najdemo poleg posameznikov, ki so bili izučeni za analizo prebivalstvenih podatkov, še zasebne družbe; prav življenjske zavarovalnice so postopoma postajale vse bolj sofisticirane uporabnice prebivalstvene statistike (prim. *ibid.*: 17).

Tako je bila sprva demografija razumljena kot neke vrste nerazdružljiva dvojica statistike in sociologije, ki jo je dovolj ilustrativno pojasnil Mayo-Smith, avtor dela *Statistics and Sociology* (1895), enega prvih učbenikov demografije v ZDA. Med drugim je zatrjeval, da so za sociologijo pomembna samo tista dejstva o prebivalstvu, ki odkrivajo zakonitosti družbene organizacije, in da bi lahko tako znanje nadalje uporabili za reševanje družbenih problemov (Mayo-Smith; v: Hodgson 1991: 17). On sam kot tudi njegovi številni sledniki⁸ so prav v empiricizmu videli tisto podlago, ki naj bi jim zagotavljala znanstveno objektivnost. Tako je na primer Mayo-Smith sklenil svoje preučevanje imigrantske statistike z ugotovitvijo, da je bilo omejevanje priseljevanja v ZDA nujno z vidika zavarovanja ameriške nacije pred 'izprijenimi ostanki evropske civilizacije' (Hodgson 1991: 18); njegov učenec Willcox je videl nizko rodnost 'domačinske zaloge Novih angleških držav' kot nacionalno zagato, saj je bila prav ta zaloga 'bolje opremljena' (Willcox; v: Hodgson 1991: 18). Podobne neomaltuzijske elemente je v svoje delo vključila tudi skupina populacijskih znanstvenikov z vladnega oddelka za prebivalstvene popise. Tako je William Rossiter v svoji monografiji *A Century of Population Growth* (1909) ločil belo prebivalstvo na 'domačine' (potomce prišlekov po letu 1790) in 'tujo zalogo' (Rossiter; v: Hodgson 1991: 19); Joseph Hill pa je skušal znanstveno utemeljiti t.i. etnične kvote za izvedbo zakonodaje o deležih prebivalstva glede na izvorno narodnost. V svoji študiji *Fecundity of Imigrant Women* (1911) se je osredotočil na primerjavo plodnosti med 'čistokrvnimi' ženskami in izključil iz analize vse ženske 'mešanega porekla' (Hill; v: Hodgson 1991: 19); Simon North pa je označil takratne imigracije celo za 'vdor tujih ras', pri čemer je opozarjal, da bo v petdesetih letih na ameriških tleh prisotne že 'tri četrtine ali več tuje krvi' (North; v: Hodgson 1991: 19).

Čeprav so grobi nacistični prebivalstveni posegi in akcije iz tridesetih in štiridesetih let 20. stoletja bistveni za prelom z neomaltuzianizmom in evgeničnimi stališči med populacijskimi znanstveniki (prim. Hodgson 1991: 21), so se njihove retorike ohranile v drugih družbenih arenah. Še posebej trdožive in vztrajne se kažejo zlasti na področju nacionalnih politik, naj rečem z Billigom, 'banalnega nacionalizma' (1995: 6), ki dnevno reproducira in preureja takšne ali drugačne predstave o nacionalni populaciji. Oblikovanje slovenske državnosti v devetdesetih letih v tej luči ni bilo izjema. Kot povedano uvodoma, je bil strah pred morebitno 'tujo okužbo' 'slovenske prebivalstvene zaloge' značilnost poročanja večjega dela slovenskega dnevnega časopisja v obdobju tik pred in po osamosvojitvi. Že vsaj dve stoletji opazovana rodnost na ozemlju današnje Slovenije je tedaj postala tema razprav, ki so se večinoma nanašale na izgradnjo 'slovenske nacionalne identitete'. Vsaj pregled tistih člankov iz dnevnega časopisja, ki ga hrani Novinarska dokumentacija *Delo*, kaže, da je temu tako. Padanje stopnje rodnosti ni bilo več predstavljeno kot statistično dejstvo, ki bi potrjevalo 'e notorično domnevo teorije demografskega prehoda, da so nizke stopnje rodnosti ob sočasni nizki umrljivosti kakega

prebivalstva tipične značilnosti populacij evropskega prostora oziroma 'razvitega zahodnega sveta'. Nasprotno, upočasnjena populacijska rast prebivalcev Slovenije je bila sporočana na način 'biološke ogroženosti Slovencev' pred morebitnimi 'tujimi' elementi Neslovencev, kar je izpostavilo tiste ocene in zaznave rodnostne problematike, ki se nazadnje vežejo za prebivalstveno sestavo.

4. Elementi zgodnje nacionalistične retorike v zaznava rodnostne problematike na Slovenskem tik pred in po osamosvojitvi

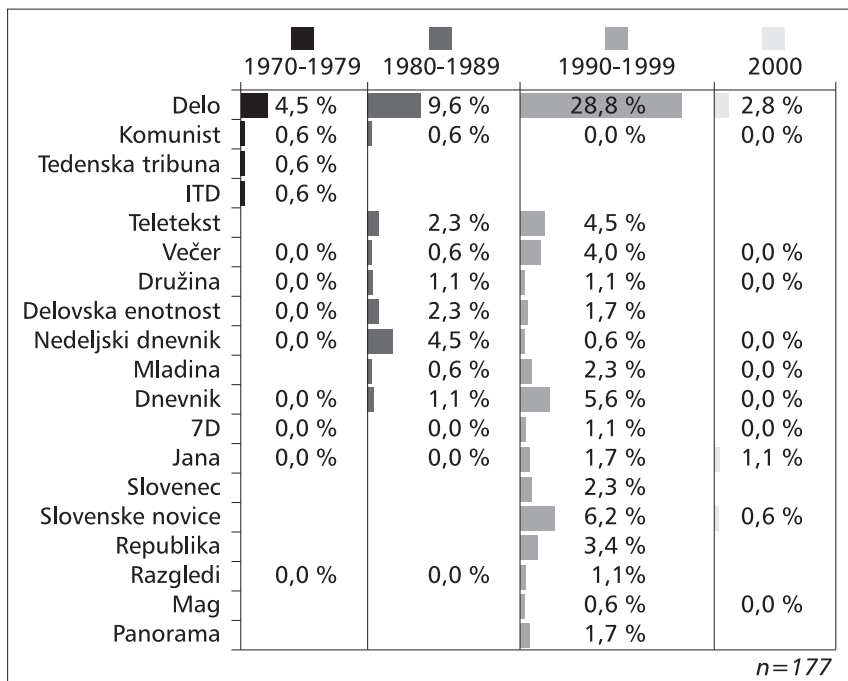
Retorika utemeljevanja nove slovenske državnosti v devetdesetih letih je bila, vsaj kar zadeva predstavo o prebivalstvu, močno podložena z anahronistično formulo 'nacionalne populacije kot celote' (Kreager 1997: 155), saj ni postulirala nacije kot zgolj zgodovinskega in kulturnega fenomena, temveč hkrati tudi kot 'naravnega', torej biološkega. V skladu s tako predstavo so tačas nekateri konstitutivni elementi nacionalne populacije kot: nastanitev na posebnem geografskem področju, značilni načini preživljanja, materialna kultura in naravni simboli, obveljali za zadosten razlog, da se je takim populacijam pripisalo 'organske vezi' z njihovim ozemljem in okoljem. Zamisel o bivanju v lastni domovini 'od nekdanj' pa je opravičevala celo narodove 'naravne pravice' do takih krajev (prim. *ibid.*: 155).

Domnevo o prisotnosti take predstave o nacionalni populaciji na Slovenskem v obdobju osamosvajanja sem preverjala na podlagi pregleda novinarskih zapisov o nataliteti prebivalcev Slovenije, saj dnevni tisk predstavlja enega izmed pomembnih polj, v katerem 'se državljanke dnevno opozarja na njihovo nacionalno mesto v svetu nacij' (Billig 1995: 8). Za sondažno preverjanje te vrste medija sem izbrala *Novinarsko dokumentacijo Dela*.⁹ Začetna hipoteza je namreč bila, da je po razglasitvi slovenske samostojnosti leta 1991 slovenski javni tisk posvetil več prostora rodnostni tematiki kot poprej in jo retorično obarval s toni in deli vsebin, ki so značilni za poskuse 'prvih' zgodovinskih konceptualizacij nacionalnih populacij, kratko orisanih zgoraj.

Čeprav ni pretirana ocena, da gre za enega izmed najboljšežnejših arhivov kateregakoli slovenskega dnevnika (dokumentalisti namreč sistematizirajo in klasificirajo tudi izrezke drugih časopisov), je nujno komentirati nekatere 'objektivne omejitve' te vrste vira, zaradi katerih so predstavljeni rezultati¹⁰ bolj indikativne kot pa reprezentativne narave. Prva se nanaša na časovni zaspeg dokumentiranih sestavkov; dokumentalisti *Novinarske dokumentacije Delo* bolj ali manj sistematično zbirajo in klasificirajo članke večine slovenskih dnevnikov in tednikov šele od leta 1968. Druga omejitev je ta, da je dolžnost dokumentalista *Novinarske dokumentacije Dela*, da natančno pregleda in vsebinsko klasificira zgolj izrezke časopisa *Delo*, medtem ko presoja druge časnike in revije bolj površinsko; spodnja *Slika 1* torej ne prikazuje reprezentativne slike deležev zapisov o rodnosti slovenskih časnikov in revij od leta 1970 do 2000, temveč le tistih, ki so zbrani in urejeni v *Novinarski dokumentaciji Delo* za to obdobje. Tretja omejitev se veže za merila izbora člankov oziroma za opredelitev vsebine članka. V tem oziru so dokumentalisti povsem avtonomni: v katero tematsko mapo spada posamični članek, je izključno v

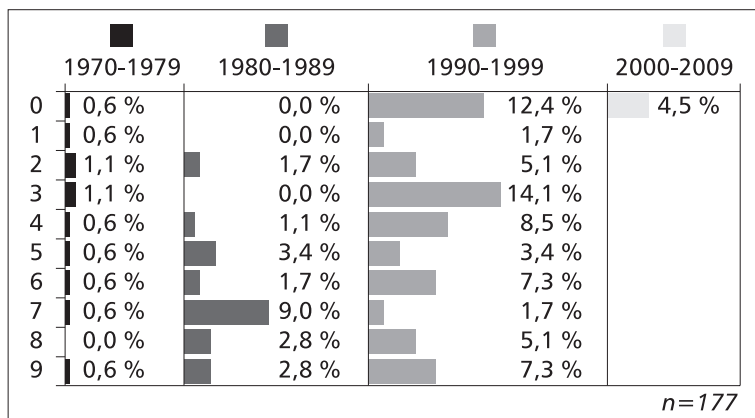
pristojnosti dokumentalista.¹¹ Hkrati to pomeni, da se časopisni in revijalni izrezki, ki se vsebinsko neposredno kot posredno navezujejo na rodnost na Slovenskem, nahajajo v več tematskih mapah in ne samo v mapi *Nataliteta*, ki je edini vir naše študije primera.

Mapa *Nataliteta v Sloveniji* obsega 177 sestavkov, ki se v posameznih dnevnikih ali tednikih¹² takole razvrščajo po desetletjih:

Slika 1: Deleži zapisov o rodnosti v Sloveniji v časnikih in revijah od leta 1970 do 2000

Zaradi zgoraj opisanih omejitev, ne morem z gotovostjo zatrjevati, da je *Delo* časopis, ki je od leta 1970 do 2000 največ ali najbolj pogosto objavljala sestavke na temo rodnost na Slovenskem, *Družina* pa revija, ki je taki in podobnim vsebinam posvečala malo pozornosti. Za preverjanje take trditve bi bilo nujno analizirati arhiv, ki ga urejajo dokumentalisti *Družine*, ali pa pregledati številne druge mape dokumentacije Dela, v katerih so shranjeni članki s sorodno vsebino. Z večjo zanesljivostjo¹³ lahko komentiram samo prvo vrstico *Slike 1*, ki prikazuje količino zapisov o rodnosti v *Delu* skozi zadnja tri desetletja. Očiten skok v pogostosti objavljanja te vrste člankov, od 4,5 % v sedemdesetih letih na 28,8 % v devetdesetih letih, podpira zgornjo hipotezo v prvem delu, ki pravi, da je po razglasitvi samostojnosti leta 1991, slovenski javni tisk posvetil več prostora rodnostni tematiki kot poprej. Tak poskusen sklep lahko izluščim tudi iz *Slike 2*, ki prikazuje deleže pogostosti zapisov o rodnosti po desetletjih in za vsako leto posebej.

Slika 2: Deleži zapisov o rodnosti po desetletjih in za vsako leto posebej

Kar dve tretjini (66,6 %) vsega analiziranega materiala spada v devetdeseta leta, v primerjavi z osemdesetimi (22,5 %) in sedemdesetimi leti (6,4 %). Vse kaže, da je obnavljanje nacionalne populacije resnično privilegirana tema osamosvajanja in uveljavljanja slovenske neodvisne države. Retorične značilnosti tovrstnih vsebin pa se takole kažejo po posamičnih desetletjih:

4.1 Prvo obdobje (1970-1979)

Kot rečeno, je že na prvi pogled opazna značilnost prvega obravnavanega desetletja, sedemdesetih let, majhno število dokumentiranih člankov o rodnosti na Slovenskem (približno en na leto), v primerjavi z naslednjima desetletjema. Domala vsi članki iz tega obdobja sicer obravnavajo nizko rodnost na Slovenskem, vendar so razlogi zanjo 'pojasnjeni' na dva specifična načina: kot dokaz, da je v Sloveniji dosežena kulturna in ekonomska raven (odgovorno starševstvo, zakonit splav, povečano število zaposlenih žensk, itd.) podobna tisti, ki je značilna za 'razvito Evropo'; in hkrati kot znamenje 'e uveljavljene sebične in negativne ideologije potrošništva, ki ji reprodukcija nacionalnega prebivalstva ni mar. Ali povedano drugače, sklicevanje na 'razviti svet' je na eni strani opravičevalo 'pravilno' linijo progressa socialistične Slovenije, na drugi strani pa je isti argument služil kot razlaga prisotnosti negativnih, vendar nujnih stranskih učinkov razvoja, t.j. upadanje rodnosti prebivalstva. Kljub temu se zdi, da je dnevni tisk namenil več prostora razlagam posledic tako razumljene prebivalstvene situacije kot pa vzrokom zanjo. Nema lokrat so novinarji sporočali, da upadanje rodnosti v Sloveniji vodi k manjšemu deležu Slovencev v celotni jugoslovanski populaciji (*Delo*, 1. 2. 1971; *Komunist*, 24. 11. 1972; *TT*, 21. 2. 1973). Take zaznave pa so bile tu pa tam podkrepljene še z drugimi viri zaskrbljenosti, kot na primer s takim, ki je eksplicitno opozarjal, da 'vsak četrti zaposleni v naši republiki ni slovenske narodnosti' (*ITD*, 15. 1. 1974).

Vendar bi bilo pretirano skleniti, da je bil v tem obdobju značilen govor o strahu pred neizbežnim izginotjem Slovencev. Nasprotno, prisoten je bil zgolj tu in tam in še vedno v senci prednostne obravnave globalnih razvojnih trendov Republike Slovenije. Enako velja za govor o predlaganih ukrepih za izboljšanje položaja rodnosti na

Slovenskem, za katere so se zavzemali zlasti medicinski strokovnjaki. Javnost se je obveščalo predvsem o medicinskih ukrepih, kako na splošno izboljšati reproduktivno zdravje žensk, ali si prizadevati za manjšo umrljivost dojenčkov (*Delo*, 24. 5. 1968; *Delo*, 7.6. 1977; *Delo*, 10. 8. 1979); redke, a vendarle opazne pa so bile informacije o začetkih oblikovanja akcijskih programov za bolj zdravo populacijo in o predlogih za določene pozitivne ukrepe spodbujanja rodnosti na Slovenskem (*Komunist*, 24. 11. 1972).

4.2 Drugo obdobje (1980-1989)

V osemdesetih letih je opazna radikalna premestitev poudarkov govora o rodnosti: veliko več pozornosti je bilo namenjene 'katastrofičnim' posledicam upadanja rodnosti v Sloveniji, in posledično pozivom k akciji – t.j. k nujnim populacijskim ukrepom. Govor o vzrokih upadanja rodnosti večinoma ni bil označevan kot ne-dokončen, temveč nasprotno, samoumeven. Vzroki so bili že znani, v sedemdesetih letih definirani kot stranski učinki 'razvitega sveta'. Vendarle so bili nekateri nanovo popisani, kot na primer: 'neprimeren odnos do življenja' (ne-etična pravica do splava); emigracija Slovencev v šestdesetih letih; delovno priseljevanje iz drugih republik socialistične Jugoslavije v sedemdesetih letih; in nazadnje 'odsotnost celovite populacijske politike'.

Ti domnevni vzroki upadanja rodnosti na Slovenskem so bili orisani kot 'poglavitni krivci' neizbežne nacionalne katastrofe, ki je bila tako pogosto obeležena 'e v samih naslovih časnikov: 'Samo milijon nas bo' (*Teleks*, 10. 1. 1985); 'Postajamo osivela družba' (*Delo*, 26. 2. 1987); 'Narod na poti umiranja?' (*Nedeljski dnevnik*, 19. 4. 1987); 'Spodjedene korenine naroda' (*Nedeljski dnevnik*, 7. 5. 1989); '...Za Slovence evtanazija ne bo potrebna' (*Delo*, 12. 12. 1989), itd. Še več, zdi se, da so bili podkrepjeni s statističnimi podatki in populacijskimi projekcijami, ki so pokazali, da 'število rojstev upada' (*Delo*, 12. 6. 1982); da se 'Slovenci staramo' (*Večer*, 14. 7. 1984); da je ženostavna reprodukcija ogrožena' (*Teleks*, 10. 1. 1985), itd. Nacionalistični prizvoki so bili vse bolj izrazito formulirani. Najbolj ilustrativna med njimi je bila ocena, da so delovni priseljenci iz nekdanje Jugoslavije tisti, ki so s svojo prisotnostjo v Sloveniji prispevali k napačni podobi slovenske reprodukcije: njihove stopnje rodnosti naj bi zavajale ocenjevalce rodnosti v Sloveniji, da so podcenili 'e takrat prisotno 'izumiranje Slovencev' (*Delavska enotnost*, 26. 2. 1988).

Zdi se, da je bila podobna logika vgrajena tudi v samo umovanje, zakaj so populacijski ukrepi sploh tako zelo nujni. Posebej poudarjeno je bilo namreč spoznanje, da priseljevanja ne moremo gledati kot najboljše rešitve nizke rodnosti v Sloveniji, saj bi nujno prispevalo k postopnemu izginjanju 'slovenske identitete' (*Dnevnik*, 19. 11. 1988; *Delo*, 8. 12. 1989). Pozivi k nujnim populacijskim ukrepom so bili predstavljeni bolj kot sestavni del celovitega nacionalnega družbeno-gospodarskega razvoja; in čeprav implicitno, so se večinoma nanašali le na etnične Slovence.

4.3 Tretje obdobje (1990-1999)

V zadnjem obravnavanem desetletju so posebej zanimivi in izstopajoči zapisi iz leta 1990, ko so bile oblikovane in v medijih pogosto presoјane t.i. strokovne podlage za populacijsko politiko. Navkljub jasno opredeljenemu cilju – uravnoteženi proces obnove

prebivalstva v pogojih izboljšanega življenjskega standarda – je bilo nedorečeno vprašanje, kdo je pravzaprav naslovljenec predlaganih pozitivnih ukrepov prebivalstvene politike? Ukrepi so se namreč nanašali na 'avtohtone' Slovence, nadalje tiste, ki so se v Sloveniji rodili in nazadnje na priseljence, ki so delali v Sloveniji že vsaj pet let in dobili stalna bivališča. Vendar je bilo v dokumentu in člankih, ki so podlage povzemali, posebej zapisano, da predlagani ukrepi niso bili zastavljeni tako, da bi privabljali Neslovence v Slovenijo ali spodbujali t.i. nacionalno mešane zakone (*Teleks*, 1. 2. 1990). Zato so zagovorniki prebivalstvene politike opozarjali na nujnost izdelave strokovnih podlag tudi za politiko priseljevanja (*Dnevnik*, 30. 1. 1990). Prizdevajoči za ohranjanje nacionalne identitete Slovencev, so nekateri med zagovorniki ukrepov gledali priseljence iz nekdanjih jugoslovanskih republik bolj kot grožnjo in ne morebitno rešitev za dvig rodnostnih stopenj na Slovenskem. Bralska javnost je bila ponovno obveščena, da populacijska politika ni delovala predvsem zato, ker uradna statistika ni strogo ločevala med Slovenci in prebivalci Slovenije; število slednjih je namreč vseskozi naraščalo, medtem ko število Slovencev ni (*Teleks*, 1. 2. 1990; *7D*, 7. 2. 1990). Prav tako so mediji navajali, da v perspektivi neodvisne slovenske nacionalne države ne bi smeli enačiti 'avtohtone' ali priseljene populacije, in da bi 'mi' (Slovenci) morali posvečati več pozornosti 'kvaliteti' prebivalcev Slovenije. V tem oziru so predlagatelji populacijske politike leta 1990 zagovarjali selektivno politiko priseljevanja (*Jana*, 14. 2. 1990).

Taki predlogi so istega leta med bralci, novinarji in nekaterimi strokovnjaki izzvali kar precejšnje nestrinjanje, saj je domala polovica člankov vključevala kritične presoje strokovnih podlag prebivalstvene politike in sorodnih tem. Najbolj pogoste pripombe so se nanašale na neprimerno prikazano in razlagano rodnostno situacijo v Sloveniji, zlasti v primeru, ko naj bi eksperti predlaganih ukrepov padec rodnosti v Sloveniji samodejno razumeli kot problem na sebi, ne da bi ga poprej temeljito preučili in analizirali. Nadalje so poudarili, da so zagovorniki predlog zgolj z demagoško retoriko, podloženo z zdravorazumsko nocijo o ogroženih Slovincih skozi vso zgodovino tujih vladavin, skušali učinkovito nadomestiti bolj profesionalne obravnave. Tako retoriko so označili kot kompilacijo merkantilizma, naturalizma in nacionalizma, kar naj bi bilo v nasprotju s kakršnokoli pluralistično usmeritvijo nove slovenske državnosti (*Teleks*, 15. 2. 1990; *Mladina*, 16. 2. 1990; *Teleks*, 22. 2. 1990; *Teleks*, 29. 3. 1990; *Delo*, 5. 4. 1990).

V sledečih letih so zapisi o upadanju rodnosti večinoma vztrajali znotraj premise o 'stranskih učinkih' razvojnih trendov. Vendar je hkrati izstopal tak vidik obravnave, ki je poudarjal ogroženost Slovencev in ne vseh državljanov Slovenije. Zlasti 'tujci' so bili obravnavani na dva značilna načina: kot 'stari' priseljenci iz nekdanje Jugoslavije (pred slovensko osamosvojitvijo) so bili označeni kot poglavitni krivci, ki so s svojo razmnoževalno prakso zastrli 'razmnoževalno lenobo' (*Delo*, 23. 6. 1993) stare, 'avtohtone' populacije Slovenije (*Slovenske novice*, 17. 2. 1993). Na drugi strani pa je nov val priseljencev leta 1993, večinoma vojnih beguncev iz Bosne in Hercegovine, izzval nenavadne strahove. Skrajno alarmistični toni, prisotni predvsem v pismih bralcev, kot na primer, da 'Slovenci ne bi smeli dopustiti islamizacije Slovenije, ali izpraznitev svojih domov za prebivalce iz Balkana' (*Delo*, 24. 7. 1993), ali pa, 'Kako kljubovati navalu poldivjih bežečih ljudstev' (*Delo*, 1. 12. 1993), niso izzvali nasprotnih reakcij ali mnenj,

kot na primer leta 1990. Zdi se, da sta primordialistična predstava o Slovencih in vojna na Balkanu v celoti določili dnevno razlago o nujnih prebivalstvenih ukrepih. Ključna dilema ni bila, ali je populacijska politika nujna ali ne, temveč, ali priseljence vključiti v paket predlaganih ukrepov ali ne. Tako so se nekateri zavzemali za učinkovit nadzor nad priseljenjskimi tokovi, drugi pa opozarjali, da od tujcev ne moremo pričakovati, da bodo 'skrbeli za Slovence' (*Jana*, 1. 12. 1998). Manjšina je vztrajala pri domnevi, da so migracije lahko rešitev upadanja rodnosti na Slovenskem, toda pogojno, če bodo izkazali zmožnost integrirati se v sistem (*Delo*, 4. 12. 1993; *Večer*, 21. 5. 1994). Nazadnje kaže omeniti tista mnenja, ki so podlegla ksenofobični klimi v Sloveniji in vztrajala pri 'lažji' in 'cenejši' rešitvi nacionalne problematike: s spodbujanjem reproduktivnega vedenja investirati zgolj v 'zanesljive domačine' (*Večer*, 21. 5. 1994; *MAG*, 2. 11. 1995; *Razgledi*, 25. 11. 1998).

5. Sklepna pripomba

Na podlagi predstavljenega materiala lahko zaenkrat sklenem, da medijski (dnevni tisk) govor o rodnosti na Slovenskem izpričuje politizacijo rodnostne problematike tako, da jo locira na območje privilegiranega državotvornega diskurza. V primerjavi s sedemdesetimi in osemdesetimi leti, je v zadnjem analiziranem obdobju tik pred in po osamosvojitvi Slovenije, več kot očiten skok v objavljanju rodnostnih vsebin (prim. Slika 1 in Slika 2). Hkrati sama retorika zapisov nakazuje na tako predstavo o nacionalni populaciji, kot je bila značilna zlasti pri evropskih snovalcih idej o nacionalizmu v 18. stoletju. Bistvo njihove ideje, da je vsaka nacionalna populacija navzven zaprta, navznoter pa 'trajna in naravna entiteta', je bilo vključeno v samo pojmovanje velikosti slovenskega prebivalstva, njenega obnavljanja in nazadnje sestave članstva. Zdi se, da je javni tisk zlasti v devetdesetih letih reproduciral pretjnjo, da je zaradi številčne majhnosti Slovencev, ki je bila razumljena in predstavljena kot sinonim za populacijsko izginotje, ogrožena 'prava nacionalna substanca'. Taka esencialistična drža je bila nadalje razumljena kot domoljubna skrb (Šumi 2001: 26) za končno pridobljeno, tako dolgo pričakovano slovensko nacionalno suverenost. V tem oziru so ilustrativne razlage v smislu, 'Saj nisem nacionalist, ampak me skrbi usoda lastnega naroda' (*Mladina*, 2. 2. 1990; *Slovenske novice*, 17. 2. 1993), ki niso bile v sozvočju z vzporedno prisotnimi mnenji o splošni formalni normi tolerance (prim. Van Dijk 1993: 99, 104), največkrat posredovani v obliki poziva k 'odprti' ali 'nad-nacionalni' Evropi. Tako ustvarjano pozitivno samopodabljanje ponavadi ni bilo v skladu z negativno podobo, ki je bila pripisana etničnemu Drugemu. V obdobju razpada Jugoslavije so bili v tem smislu tipični pripisi 'krivde' za nizko rodnost Slovencev Neslovcem, zlasti nekdanjim delovnim priseljencem. Še več, domoljubna skrb je bila v svoji skrajni točki locirana na nacionalno mejo (Billig 1995: 100), da bi se lahko izključilo morebitne neželene soudeležence pri zviševanju 'slovenske rodnosti'. Ali, rečeno z Billigom:

...igranje na domoljubno karto sugerira, da je tisto, kar nam je pomirjevalno domače, ogroženo... hvalevredni ljudje ne bodo več hvaljeni – če 'mi' ne bomo nasprotovali tistim znotraj in zunaj nacionalnih meja, ki si 'nas' prizadevajo uničiti (Billig 1995: 103).

Opombe

1. Več o Hrochovi presoji novega nacionalizma, glej Knežević Hočevar (2003: 337).
2. O Malthusovem prispevku k teoriji rodnosti, glej Černič-Istenič (1994: 23 ff).
3. Po Kreagerju (1997: 157) je prav novo gledanje na nacijo, državo in populacijo v prvi polovici 19. stoletja vplivalo na sočasen in vseobsežen razmah javnih statističnih ustanov, ki so se v drugi polovici 19. stoletja povezale v mednarodno gibanje in delovale v obliki mednarodnih statističnih kongresov. Kronološko si ustanovitve evropskih nacionalnih statističnih uradov sledijo takole: leta 1800 v Franciji, leta 1805 v Prusiji, leta 1808 na Bavarskem, v Veliki toskanski vojvodini leta 1818, v nemško govorečih kneževinah v obdobju od 1821 do 1831, na Nizozemskem leta 1828, v Avstriji leta 1829, v Belgiji leta 1831, na Siciliji leta 1832, na Danskem leta 1833, na Norveškem leta 1837 in v Angliji leta 1837.
4. Šumijeva je navedeno razlago povzela po Boasovi (1904) presoji protislovnih zanimanj za neevropske populacije v t.i. spekulativni antropologiji 18. in zgodnjega 19. stoletja.
5. Tako sta pionirja britanske evgenike Francis Galton (bratranec Charlesa Darwina) in Karl Pearson v drugi polovici 19. in na začetku 20. stoletja uveljavljala razlago, da je naraščajoči delež domačinske britanske populacije sestavljen iz manjvredne genetične zaloge, ki naj bi jo ustvaril delavski razred. Na podlagi izenačitve razrednih razlik z razlikami v genetski kakovosti sta napovedala nagel razkroj britanske genetske zaloge in radikalen padeč nacionalne moči (prim. Kreager 1997: 159).
6. Poleg Hodgsonovega prispevka *The ideological Origins of the Population Association of America* (1991), katerega vsebino povzeman, velja omeniti v zvezi z orisom ozadja oblikovanja demografije v ZDA še prispevka Simona Szreterja, *The Idea of Demographic Transition and the Study of Fertility Change: A Critical Intellectual History* (1993), in Paula Demenya, *Social Science and population policy* (1988).
7. Rešitev za ponovno vzpostavitev ravnotežja med stopnjami rasti prebivalstva in produkcijo virov je videl v različnih oblikah nadzora rasti prebivalstva, kar naj bi bila tačas, v obliki preventivnega nadzora, 'e uveljavljena praksa nekaterih dežel tedanje Evrope (prim. Černič-Istenič 1994: 23-24).
8. Med njimi kaže omeniti imena, ki še danes veljajo za poglobljena v ameriški demografiji: Walter Willcox, Frank Notestein, Franklin Giddings, Robert Chaddock, Warren Thompson, Clyde Kiser itd. (*ibid.*: 17-18).
9. Prispevki so shranjeni v mapi: 312.1 (497.12) - *Nataliteta*. Ker se v besedilu omejujem na interpretacije dnevnega in tedenkega nacionalnega tiska, ne navajam posamičnih avtorjev člankov, temveč zgolj imena časnikov.
10. Za bolj poglobljeno in širšo analizo vsebine člankov priporočam moj letošnji prispevek *Medijska govornica o nacionalni reprodukciji v postsocialistični Sloveniji*. Izšel je v Teoriji in praksi, 40, 2: 335-356.
11. Povedano s primerom, hipotetični dokumentalist A lahko po lastni presoji uvrsti določen članek v mapo *Nataliteta na Slovenskem*, dokumentalist B lahko isti članek uvrsti v mapo *Demografska gibanja v Sloveniji*, dokumentalist C pa ga shrani v mapi *Abortus na Slovenskem*.
12. V tabeli navedeni časniki in revije so samo tisti izmed vseh virov (100%), katerih vsebina se nanaša na rodnost v Sloveniji.
13. Seveda ob predpostavki, da dokumentalisti *Novinarske dokumentacije Delo* natančno pregledujejo sestavke časopisa Delo.

Literatura

- Anderson, Benedict (1998) (1983): Zamišljene skupnosti. O izvoru in širjenju nacionalizma. Ljubljana: Studia Humanitatis.
- Appadurai, Arjun (1996): Modernity at Large. Cultural Dimensions of Globalization. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Billig, Michael (1995): Banal Nationalism. London: SAGE Publications.
- Cvirn, Janez (1995): Slovenci in nemški državnopravni programi (1848-1918). V B. Grafenauer et al (ur.): Slovenci in država: 73-82. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti
- Černič-Istenič, Majda (1994): Rodnost v Sloveniji. Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče.
- Demeny, Paul (1988): Social Science and population policy. Population and Development Review, 14, 3: 451-479.
- Domej, Teodor (1995): Slovenci v 19. stoletju v luči svojih lastnih oznak. V B. Grafenauer et al (ur.): Slovenci in država: 83-93. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti.
- Frazer, James (1993) (1890): The Golden Bough. A Study in Magic and Religion. London: Wordsworth Reference.
- Gellner, Ernest (1983): Nations and Nationalism. Oxford: Blackwell.
- Grafenauer, Bogo, Ferdo Gestrin, Janko Pleterški, Sergij, Vilfan (ur.) (1995): Slovenci in država. Zbornik prispevkov z znanstvenega posveta na SAZU (od 9. do 11. novembra 1994). Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti.
- Hobsbawm, Eric (1983): Mass-producing Traditions: Europe, 1870-1914. V E. Hobsbawm in T. Ranger (ur.): The Invention of Tradition: 263-307. Cambridge: Cambridge University Press.
- Hobsbawm, Eric in Terence Ranger (ur.) (1983): The Invention of Tradition. Cambridge: Cambridge University Press.
- Hodgson, Dennis (1991): The ideological Origins of the Population Association of America. Population and Development Review, 17, 1: 1-34.
- Hroch, Miroslav. 1996. Nationalism and national movements: comparing the past and the present of Central and Eastern Europe. Nations and Nationalism, 2, 1: 35-44.
- Kertzer, David I. in Tom Fricke (ur.) (1997): Anthropological Demography. Toward a New Synthesis. Chicago & London: The University of Chicago Press.
- Kertzer, David I. in Tom, Fricke (1997): Toward an Anthropological Demography. V D. I. Kertzer in T. Fricke (ur.): Anthropological Demography. Toward a New Synthesis: 1-35. Chicago in London: The University of Chicago Press.
- Kreager, Philip (1997): Population and Identity. V D. I. Kertzer in T. Fricke (ur.): Anthropological Demography. Toward a New Synthesis: 139-174. Chicago in London: The University of Chicago Press.
- Knežević Hočevar, Duška (2003): Medijska govorica o nacionalni reprodukciji v postsocialistični Sloveniji. Teorija in praksa, 40, 2: 335-356.
- Loizos, Peter in Patrick Heady (ur.) (1999): Conceiving Persons. Ethnographies of Procreation, Fertility and Growth. London School of Economics Monographs on Social Anthropology, Zvezek 68. London: Athlone.
- Loizos, Peter in Patrick Heady (1999): Introduction. V P. Loizos in P. Heady (ur.): Conceiving Persons. Ethnographies of Procreation, Fertility and Growth: 1-17. London School of Economics Monographs on Social Anthropology, Zvezek 68, London: Athlone.

- Malthus, Robert Thomas (1970) (1798): *An Essey on the Principle of Population*. Harmondsworth: Penguin.
- Novinarska dokumentacija Delo: mapa: 312.1 (497.12) – Nataliteta.
- Szreter, Simon (1993): *The Idea of Demographic Transition and the Study of Fertility Change: A Critical Intellectual History*. *Population and Development Review*, 19, 4: 659-702.
- Stanfield, John H. in Dennis M. Rutledge (ur.) (1993): *Race and Ethnicity in Research Methods*. London: SAGE.
- Šumi, Irena (2000): *Kultura, etničnost, mejnost: konstrukcije različnosti v antropološki presoji*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.
- Šumi, Irena (2001): *Rasistični ampak*. *Mladina*, 5. marec, 26-27.
- Trstenjak, Davorin (1863): *Iz Celja*. *Kmetijske in rokodelske novice*, 21, 29: 234.
- Van Dijk, Teun (1993): *Analyzing Racism Through Discourse Analysis: Some Methodological Reflections*. V J. H. Stanfield in Dennis M. Rutledge (ur.): *Race and Ethnicity in Research Methods*: 92-134. London: SAGE.

Avtoričin naslov:

dr. Duška Knežević Hočevar, docentka, znanstvena sodelavka
Inštitut za medicinske vede ZRC SAZU
Novi trg 2, SI-1000 Ljubljana
tel: (01) 47 06 442 fax: (01) 42 61 493

*Rokopis prejet novembra 2002, dokončna verzija za objavo pa julija 2003.
Članek je po mnenju uredništva uvrščen v kategorijo izvirni znanstveni članek
(s kvalitativno-kvantitativno argumentacijo).*